

КОНЦЕНТРАЦІЯ МЕРЕЖ ТА СУСПІЛЬНІ ЕФЕКТИ

NETWORK CONCENTRATION AND SOCIAL EFFECTS

У статті проаналізовано особливості виникнення та функціонування мереж, їхній вплив на суспільство через концентрацію. Встановлено, що головним засобом порушень мережами принципів справедливості та прозорості на ринках є інформація. При наданні дозволу на розвиток мереж через концентрацію вагомим значення набуває мета їх діяльності: забезпечення виживання, збільшення прибутку, розвиток, ринкова експансія. Визначено, що на законодавчому рівні встановлюються засоби захисту як від негативного впливу цифровізації, так і впливу концентрованих мереж, що виникають. Виявлено, що одну з основних ролей у розвитку мереж та їх концентрації відіграють гейткіпери. Відтак державою встановлюються певні обмеження їхньої діяльності з метою забезпечення справедливого та конкурентоспроможного розвитку цифрових ринків, на яких і розвиваються мережі.

Ключові слова: ринок, конкуренція, концентрація, мережа, цифровізація.

The article analyzes the peculiarities of the emergence and functioning of networks. The influence of networks on society increases due to their concentration, and the virtual nature makes it difficult to observe the principles of transparency and fairness of their operation. It has been established that the main means of violating fairness and transparency is information, as the main resource used by networks. Due to the manipulation of information in the conditions of digitalization, negative consequences arise both for consumers and for small and medium-sized businesses. When granting permission for the development of networks due to concentration, the purpose of their activity becomes important: ensuring survival, increasing profits, development, market expansion. However, permission will not be granted in all cases, the interests of business and the state, the degree of combination of digitalization, capitalization of networks with the socialization of the economy are subject to analysis. It was determined that at the legislative level protection measures are established both against the negative impact of digitalization and the impact of emerging concentrated networks. Consumer protection measures include the following: combating illegal content, goods and services, protection of minors, possibility of feedback and complaints. Means of business protection include easing the administrative and regular burden on small and medium-sized businesses, legal certainty, and ensuring equal conditions for business. It was found that gatekeepers play one of the main roles in the development of networks and their concentrations. Therefore, the state sets certain restrictions on their activities in order to ensure the fair and competitive development of digital markets, on which networks are developed. The development of a unified policy on the regulation of digital markets, on the example of the EU, in the conditions of globalization plays an important role in the formation and functioning of networks, their concentration, since networks cover an indefinite circle of individuals.

Key words: market, competition, concentration, network, digitization.

УДК 332.146

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.87-5>

Михальчишин Н.Л.

к.е.н., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Львівська політехніка»

Mykhalchyshyn Nataliia

Lviv Polytechnic National University

Постановка проблеми. На товарних ринках суб'єкти господарювання в боротьбі за привласнення прибутків враховують різні фактори впливу на економічне середовище, одним з яких є глобалізація. Відкритість економік світу дає можливість для входження на ринки різних країн і одночасно зумовлює появу нових загроз – насамперед, міжнародної конкуренції, вподобань та потреб споживачів різних країн. За таких обставин суб'єкти господарювання не лише повинні пристосовуватись до умов зовнішнього середовища, але і контролювати свою поведінку на предмет її законності з точки зору конкуренції. В умовах глобалізації поширюються процеси цифровізації, а відтак і формуються цифрові послуги, цифрові ринки тощо. Одночасно, формуються мережеві види діяльності, конкуренція в яких суттєво відрізняється від конкуренції на інших товарних ринках. В своєму прагненні до забезпечення власної прибутковості суб'єкти вдаються до накопичення ринкових впливів, зокрема, через концентрацію мереж, що не завжди матиме позитивні суспільні ефекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифровізація та суспільство були предметами різних досліджень. Так, Гриценко А., Бурлай Т. досліджували способи впливу цифровізації на соціальний розвиток [2]. Цифровізація безпосередньо

пов'язана із функціонуванням мережевих структур, модель показників оцінювання ефективності функціонування яких була предметом дослідження Пахаренко О.В. [5]. Особливості концентрації на цифрових ринках досліджували Титиш Б.Й., Швед Ю.А. [8], а у разі медіаіндустрій – Сухорукова О.А., Кваско А.В. [7]. Проте, потребує досліджень концентрація мереж у взаємозв'язку з суспільними ефектами та втручанням держави.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження обрано мережі, розвиток яких розглядається у взаємозв'язку з цифровізацією, суспільними ефектами та втручанням держави. Особливого значення набуває визначення суспільних ефектів в розрізі фізичних осіб та бізнесу, аналіз яких є актуальним для визначення потреби у державному втручанні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мережі, як ринкове явище, стали розвиватись зі зростанням прагнення підприємницьких структур охопити щораз більшу аудиторію та розширити коло своїх споживачів. В різних сферах тенденції створення мереж є різними, хоча передумови практично однакові – прагнення масштабувати діяльність, отримати доступ до ресурсів. Так, в медіасфері мережі дають можливість не лише створити конкурентоспроможний продукт, але й розвинути дистрибуцію, зокрема, через техноло-

гію поширення своєї присутності на різних платформах [7].

Проте, функціонування мереж різних структур не можливі без формування ланцюжків контролю, що має безпосереднє відношення до економічної концентрації. Ланцюжки контролю, об'єднані спільною контролюючою особою, утворюють мережу контролю. Мережі є об'єктами державного контролю, оскільки суб'єкти, що належать до однієї мережі, діють в подібний спосіб та вважаються єдиним суб'єктом господарювання [3]. Тому, з точки зору суспільного добробуту вплив окремого суб'єкта, який є складовою мережі, суттєво збільшується, порівняно з суб'єктом, який діє самостійно та не входить до складу мереж. Такий вплив посилюється, оскільки через концентрацію мереж на ринках можуть проявлятися процеси монополізації, які усуватимуть конкуренцію з ринків.

В умовах цифровізації процеси контролю за діяльністю мереж ускладнюються через їх віртуальну природу. Виникають труднощі в забезпеченні принципів прозорості та справедливості функціонування мереж. Якщо в конкурентних умовах функціонування ринку діють функції конкуренції, які забезпечують справедливість ринкових умов для ринкових учасників, то в умовах концентрації мереж за одночасної їх цифровізації виникають перешкоди в розвитку конкуренції та реалізації нею своїх функцій. Також, проблеми виникають і стосовно учасників ринкових відносин. Оскільки з он-лайн системами контактують як споживачі, так і малі та середні підприємства, то існує потреба не лише формування довіри до он-лайн форматів, але і захисту інтересів як споживачів, так і бізнесу [1].

Інформація є одним із основних ресурсів, що використовуються на цифрових ринках, відповідно і добросовісна конкуренція на таких ринках, насамперед передбачає добросовісне поводження з інформацією – як в частині збирання, так і в частині оприлюднення. Щодо споживача можуть виникати такі негативні наслідки цифровізації:

- поза волею та бажанням споживача, недобросовісні ринкові суб'єкти можуть збирати особисті дані споживачів і передавати їх для використання стороннім особам [1];
- обмежений доступ до продуктів малого та середнього бізнесу, які не мають доступу до цифрових платформ, а відтак і до цифрового ринку [8];
- не всі споживачі можуть стати споживачами на цифрових ринках через власну технологічну обмеженість;
- відмова від споживання на цифрових ринках, а відтак, не задоволення власних потреб через низьку довіру до мереж тощо.

Таким чином, порушується один із законів ринку – якнайповніше задоволення потреб споживачів, порушуються права споживачів на необ-

хідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) [6].

Щодо малого та середнього бізнесу, то до негативних наслідків цифровізації можна віднести наступні:

- відсутність залучення до генерування технологій та контролю над ними, що має наслідком обмеженість конкурентних можливостей на ринку порівняно з великим бізнесом [8];
- ринкові механізми мають обмежений вплив на ціноутворення на цифрових ринках, відповідно малий та середній бізнес, як ціноодержувачі, програють в конкуренції з великими компаніями, які через ефекти масштабу крім ціни, можуть пропонувати споживачеві вигідніші умови [8];
- можливість бути залученим до цифрових ринків через співпрацю з великим бізнесом, що породжує певну залежність;
- висока ймовірність виходу з ринку, на якому відбувається перетворення ринку на цифровий темпами, що значно перевищують темпи технологічного та інноваційного розвитку малого і середнього бізнесу.

Відтак, інформаційні зловживання здатні посилювати мережевий вплив на суспільство, обмежувати свободу вибору споживача, витіснити з ринку бізнес-структури, які прагнуть працювати поза мережею. В своєму розвитку мережі переважно обирають відповідну мету, яка орієнтована на внутрішнє, а не зовнішнє середовище. Так, метою розвитку мереж завдяки новим учасникам може бути:

- забезпечення виживання: учасники мереж зазнають менших негативних впливів різних факторів;
- збільшення прибутку: збільшення обсягів збуту при зниженні собівартості завдяки ефекту масштабу забезпечують зростання прибутків;
- розвиток: розроблення перспективних напрямів діяльності, нових продуктів, бізнес-стратегій [5];
- ринкова експансія: здобуття конкурентних переваг мережевого функціонування для витіснення з ринку інших учасників.

Залежно від мети розвитку мереж виникає конфлікт інтересів бізнесу та держави, яка відстоює суспільні інтереси та контролює стан конкуренції на ринках. Якщо метою функціонування мереж стане ринкова експансія, то такі мережі підлягатимуть забороні. Дозвіл на формування цифрових мереж через концентрації надаватиметься у разі настання позитивного ефекту для суспільства, за якого процеси цифровізації та капіталізації в економіці будуть поєднуватись з соціалізацією економіки [2].

Потреба в постійному моніторингу мереж, зокрема за їх концентраціями, посилюється з розвитком цифрових технологій, що використовуються в суспільстві. Цифровізація змінює відно-

сини в суспільстві, бізнесі та державі загалом, і від інтеграції в цифровізацію залежатимуть темпи зростання, розвитку людського потенціалу та продуктивності праці [2]. За таких процесів держава має за обов'язок встановити обов'язкові для дотримання правила поведінки мереж. Зокрема, такі правила діють в Європейському Союзі, та визначені в Законі про цифрові послуги (Digital Services Act, DSA) [4] та Законі про цифрові ринки (The Digital Markets Act (DMA) [9].

Основна мета закону про цифрові послуги стосується безпеки та контенту в Інтернеті, який є головним осередком функціонування мереж, а об'єктами захисту є як споживачі, так і бізнес (див. табл. 1).

Якщо завдання закону про цифрові послуги полягає у забезпеченні безпеки та рівних умов для розвитку бізнесу, то завдання закону про цифрові ринки є сприяння справедливості та конкурентоспроможності цифрових ринків [9]. В умовах цифровізації та розвитку мереж, їх концентрації, ключовим ринковим учасником стають гейткіпери, до яких відносять великі цифрові платформи, які надають послуги в он-лайн форматі. До них відносяться онлайн-пошукові системи, магазини додатків, онлайн продажі, месенджери[9]. Оскільки без гейткіперів мережі існувати не можуть, то на законодавчому рівні у ЄС встановлені обов'язкові правила їхньої поведінки:

- надання регуляторному органу всієї інформації про свою діяльність;
- дозвіл третім особам на взаємодію з власними службами;
- дозвіл бізнес-користувачам на доступ до згерованих ними на платформі даних, можливість укладати контракти поза платформою гейткіпера;

– надання рекламодавцям та видавцям можливостей для незалежної перевірки їхніх рекламних оголошень;

– однакове ставлення до товарів як гейткіпера, так і третіх осіб, що пропонуються на платформі гейткіпера тощо [9].

Таким чином, цифровізація та розвиток мереж через саморегулювання не здатні самостійно забезпечувати добросовісність та справедливість, від так потребують втручання держави, яка і встановлює вимоги до цифрової діяльності. Правила для діяльності гейткіперів сприяють встановленню прозорості їхньої діяльності, можливості запобігти зловживанням їхнім становищем на цифрових ринках, використовуючи залежність від них інших ринкових учасників, усунення дискримінаційних проявів, забезпечення свободи господарської діяльності через свободу укладення договорів тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Цифровізація відіграє роль каталізатора розвитку мереж, зокрема їх концентрації. Учасники мереж в умовах глобалізаційних змін та розвитку цифрових технологій отримують можливість втриматись на ринках, а подекуди – набути ринкового контролю. Проте, технологічні особливості функціонування мереж спонукають до зловживань, що вимагає встановлення державних обмежувачів. В разі концентрації мереж, враховуючи можливість поширення наслідків протиправної діяльності на невизначене коло осіб, актуальним є державний контроль та невідворотність покарання. Важливість державного втручання зумовлена й тим, що розвиток мереж для посилення їх ринкового впливу, пов'язаний з концентраціями, за яких великі структури унеможливають доступ до ринку малому та

Таблиця 1

Характеристика засобів захисту споживачів та бізнесу, встановлених в законі про цифрові послуги

Споживач		Бізнес	
Засіб захисту	Характеристика засобу	Засіб захисту	Характеристика засобу
Протидія незаконному контенту, товарам і послугам	Користувачу надається технічна можливість позначити незаконну діяльність	Полегшення адміністративного та регуляторного навантаження на малий та середній бізнес	Звітність або зовнішній аудит з одночасною заборонаю для он-лайн платформ неправомірно використовувати звіти
Захист неповнолітніх	Заборона цільової реклами на основі профілювання або персональних даних неповнолітніх	Правова визначеність	Повний набір слідчих і санкційних заходів, які можуть бути вжиті національними органами влади та Комісією, впровадження тимчасових заходів (зміни в рекомендаційних системах, посилений моніторинг конкретних ключових слів або хештегів, накази про припинення або усунення ймовірних порушень)
Можливість зворотного зв'язку та скарг	Спрощена процедура подання скарг та зв'язок з ними	Рівні умови для бізнесу	Можливість подання скарги на незаконну діяльність в Інтернеті, недопущення дезінформації

Джерело: складено автором за [4]

середньому бізнесу. Прискорений розвиток мереж в умовах цифровізації послаблює ринкові інструменти саморегулювання, знижує ефективність впливу на ринок функцій конкуренції. Втручання держави реалізується через систему дозволів на концентрації, визначення правил для діяльності окремих учасників ринку, наприклад, таких як гейткіпери, через регулювання поведінки яких держава врегульовує цифровий ринок, відновлює справедливість та добросовісність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антимонопольний комітет України. В АМКУ розглянули досвід ЄС у сфері регулювання цифрових ринків. URL: <https://amcu.gov.ua/news/v-amku-rozghlianuly-dosvid-ies-u-sferi-rehuliuвання-tsyfrovykh-rynkv> (дата звернення: 25.05.2024).
2. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 24–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024> (дата звернення: 25.05.2024).
3. Методичні рекомендації щодо застосування поняття контролю. Розпорядження Антимонопольного комітету України від 01.11.2018. URL: <https://amcu.gov.ua/npas/metodichni-rekomendaciyi-shchodo-zastosuvannya-ponyattya-kontrolyu> (дата звернення: 25.05.2024).
4. Оцокіліч В. Закон про цифрові послуги. Зменшення системних ризиків чи нові виклики для онлайн платформ і послуг хостингу, що мають користувачів у ЄС? URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/226649_zakon-pro-tsifrov-poslugi-zmshennya-sistemnikh-rizikv-chi-nov-vikliki-dlya-onlayn-platform--poslug-khostingu-shcho-mayut-koristuvachv-u-s (дата звернення: 05.06.2024).
5. Пахаренко О. В. Ієрархічна модель показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 4. Том 2. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/11/vknu-es-2020-n-4-t2-284_28.pdf (дата звернення: 25.05.2024).
6. Про захист прав споживачів. Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
7. Сухорукова О.А., Кваско А.В. Стан та особливості дослідження концентрації у медіаіндустрії. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1408/1357> (дата звернення: 25.05.2024).
8. Титиш Б.Й., Швед Ю.А. Концентрація на цифровізованих ринках: практика та досвід регулювання. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск № 54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2759/2677> (дата звернення: 25.05.2024).
9. Щибун О. Закон ЄС про цифрові ринки в комплаєнс діяльності. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/226112_zakon-s-pro-tsifrov-rinki-v-komplandsyalnost (дата звернення: 05.06.2024).

REFERENCES:

1. Antymonopolnyi komitet Ukrainy (2024). V AMKU rozghlianuly dosvid YeS u sferi rehuliuвання tsyfrovykh rynkv [The AMCU considered the experience of the EU in the field of regulation of digital markets]. Available at: <https://amcu.gov.ua/news/v-amku-rozghlianuly-dosvid-ies-u-sferi-rehuliuвання-tsyfrovykh-rynkv> (in Ukrainian)
2. Hrytsenko A., Burlai T. (2020). Vplyv tsyfrovizatsii na sotsialnyi rozvytok [Impact of digitalization on social development] *Ekonomichna teoriia*. № 3, pp. 24–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024> (in Ukrainian)
3. Metodichni rekomendatsii shchodo zastosuvannya ponyattia kontroliu. Rozporiadzhennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy vid 01.11.2018 [Methodological recommendations regarding the application of the concept of control. Order of the Antimonopoly Committee of Ukraine dated 01.11.2018]. Available at: <https://amcu.gov.ua/npas/metodichni-rekomendaciyi-shchodo-zastosuvannya-ponyattya-kontrolyu> (in Ukrainian)
4. Otsokolich V. (2024). Zakon pro tsyfrovi posluhy. Zmshennia systemnykh ryzkyv chy novi vyklyky dlia onlain platform i poslug khostynhu, shcho maiut korystuvachiv u YeS? [Digital Services Act. Reducing systemic risks or new challenges for online platforms and hosting services with users in the EU?]. Available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/226649_zakon-pro-tsifrov-poslugi-zmshennya-sistemnikh-rizikv-chi-nov-vikliki-dlya-onlayn-platform--poslug-khostingu-shcho-mayut-koristuvachv-u-s (in Ukrainian)
5. Pakharenko O.V. (2020). Ierarkhichna model pokaznykiv otsiniuvannya efektyvnosti funktsionuvannya pidpriemnytskykh merezhevykh struktur [Hierarchical model of indicators for evaluating the effectiveness of the functioning of business network structures]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 4. Volume 2. Available at: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/11/vknu-es-2020-n-4-t2-284_28.pdf (in Ukrainian)
6. Pro zakhyst prav spozhyvachiv. Zakon Ukrainy vid 12.05.1991 № 1023-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the protection of consumer rights. Law of Ukraine dated 12.05.1991 № 1023-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (in Ukrainian)
7. Sukhorukova O.A., Kvasko A.V. (2022). Stan ta osoblyvosti doslidzhennia kontsentratsii u mediaindustrii [Status and features of concentration research in the media industry]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Volume 39. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1408/1357> (in Ukrainian)
8. Tytysh B.Y., Shved Yu.A. (2023). Kontsentratsiia na tsyfrovizovanykh rynkakh: praktyka ta dosvid rehuliuвання [Concentration on digitalized markets: practice and regulatory experience]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Volume 54. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2759/2677> (in Ukrainian)
9. Shchybun O. (2024). Zakon YeS pro tsyfrovi rynky v komplaiens diialnosti [EU law on digital markets in compliance activities]. Available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/226112_zakon-s-pro-tsifrov-rinki-v-komplandsyalnost (in Ukrainian)